

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
Б.Н. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ

Диссертациялык кеңеш Д 12.23.669

Кол жазма катары
УДК 340.111.5 (575.2)

Кошокова Гульжана Жарматовна

ЮРИДИКАЛЫК ЖАКТАРДЫН УКУК СУБЪЕКТТҮҮЛҮГҮНҮН
ТЕОРИЯЛЫК-УКУКТУК АСПЕКТИЛЕРИ

12.00.01 – укук жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы;
укук жана мамлекет жөнүндөгү окуунун тарыхы

Юридика илимдеринин кандидаты илимий даражасын
алуу үчүн диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2023

Иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын мамлекеттик-укуктук изилдөө жана экспертиза бөлүмүндө жүргүзүлдү.

Илимий жетекчиси:	Насбекова Саткынай Калыбековна юридика илиминин доктору, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин “Ишкердик жана процесстик укук” кафедрасынын профессору
Расмий оппоненттери:	Джумагулов Айдар Муратович, юридика илимдеринин доктору, профессор, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин “Эл аралык жана конституциялык укук» кафедрасынын кафедра башчысы. Тен Андрей Валерьевич,

	юридика илимдеринин доктору, Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигине караштуу К.Дикамбаев атындагы Дипломатиялык академиясынын “Эл аралык мамилелер жана укук” кафедрасынын профессору
Алдыңкы уюм:	Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Академиясынын “Мамлекеттик-укуктук дисциплиналар” кафедрасы дареги: Бишкек ш., Чокан Валиханов көчөсү 1а

Диссертацияны коргоо 2024-жылдын 25-январда саат 15.30 да Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин, Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин алдында юридика илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 12.23.669 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев көчөсү 132, конференц-зал (209-кабинет). Конференциянын идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/122-3zo-lwo-cjw>.

Диссертация менен төмөнкү китепканалардан таанышууга болот: Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети. (720024, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек-Жолу көч., 394), Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети.(720000, Бишкек шаары, Киев көчөсү 44), ошондой эле <https://vak.kg/> сайттарында.

Автореферат 2023 жылдын 25-декабрында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин

илимий катчысы,

юридика илиминин кандидаты

Сагыналиева В.Ж.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Азыркы учурда Кыргыз Республикасы базар экономикасынын принциптерине жана адамдын табигый укуктары менен эркиндиктеринин концепциясына негизделген демократиялык мамлекетти калыптандырууга карай өзүнүн өнүгүүсүнүн өткөөл мезгилинде турат.

Бул процесс өтө көп эмгекти жана көп убакытты талап кылат, ошондой эле постсоветтик башкаруу системасынын жалпы төмөндөөсү, саясий туруксуздук, кылмыштуулуктун күчөшү, укуктук нигилизм, күчтүү мамлекеттерден жана эл аралык уюмдардан көз карандылык ж.б.у.с терс көрүнүштөр менен дагы татаалдашат.

Дал ушул мезгилде биздин коомдо болуп жаткан бардык мындан аркы саясий, укуктук жана социалдык процесстердин негизи катары экономиканы сактоого жана өнүктүрүүгө багытталган чаралардын комплексин ишке ашыруу маанилүү.

Биздин көз карашыбызда, юридикалык илимдин маанилүү категорияларынын бири юридикалык жактар жөнүндөгү окуу болуп саналат. Аны түшүнүү жана жакшыртуу багыттарын сунуштоо биздин өлкөдө юридикалык илимди жана жарандык жүгүртүмдү өнүктүрүүдө олуттуу роль ойноого багытталган.

Сурам менен сунуштун дал келишине, импортту чектөөгө, жагымдуу инвестициялык чөйрөнү түзүүгө, туура салык саясатын жүргүзүүгө, ошондой эле заманбап ата мекендик сектордун абалын максималдуу түрдө жогорулатууга негизделген күчтүү базар экономикасы,

келечекте мамлекеттик башкаруунун эң оптималдуу моделин иштеп чыгууга жана мамлекеттик түзүлүштүн демократиялык, укуктук принциптерине туруктуулук менен баш ийип, жоопкерчиликтин деңгээли жогорулаган жарандык коомду калыптандырууга боло турган негизди түзө алат.

Дал ушуга байланыштуу рыноктогу субъекттердин эркин атаандаштыгы, товар өндүрүүдө, жумушта жана кызмат көрсөтүүлөрдө жасалма жол менен түзүлгөн монополияларды жоюу - бүтүндөй коомубуздун ийгиликтүү өнүгүшүнүн ачкычы болуп саналат.

Кыргыз Республикасында болуп өткөн акыркы саясий окуялардан улам коммерциялык сектор олуттуу терс таасирлерге дуушар болду.

Инвестициялык климатты жакшыртуу, чет өлкөлүк инвесторлорду тартуу, экономиканын эң келечектүү тармактарын өнүктүрүү, ата мекендик өндүрүшчүлөр үчүн кыйла жагымдуу жана жеңилдетилген шарттарды түзүү мамлекеттин негизги милдети катары такай жарыяланып келет жана иш жүзүндө зарыл мыйзам актыларын кабыл алуу, мындай актыларды ишке ашыруу боюнча чараларды ишке ашыруу, ошондой эле мыйзамда белгиленген тартипте укук субъекттеринин кызыкчылыктарын жана аларды мыйзамсыз кол салуулардан коргоо бардык бийлик бутактарынын өкүлдөрү үчүн приоритет болууга тийиш.

Ушуга байланыштуу юридикалык жактардын ишмердүүлүгүн, анын ар кандай аспектилери жана көрүнүштөрү боюнча жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын тийиштүү ойлонулган жана логикалык жактан текшерилген системасы болбосо, бул чөйрөдөгү кырдаалды жакшыртуу боюнча кандайдыр бир практикалык чараларды ишке ашыруу мүмкүн эмес экендиги ачык-айкын болуп калды.

Шайкеш мыйзамдарды түзүү, биринчи кезекте, негизги укуктук конструкцияларды жана категорияларды туура, негиздүү түшүнүү менен шартталышы керек.

Биздин оюбузча, негизги категориялардын бири юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү деп эсептейбиз. Бул комплекстүү укуктук түшүнүктүн маңызын теориялык деңгээлде изилдөө, заманбап талаптарга жооп берген категориялык аппаратты түзүүгө, ошондой эле мындай укук субъекттүүлүктү негизги алып жүрүүчүлөрү катары юридикалык жактардын маңызы боюнча болгон көз караштарды жаңылоого өбөлгө түзөрү шексиз.

Кыргыз Республикасындагы юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн теориялык аспектилерин изилдөө, биздин көз карашыбызда, түзүлгөн корутундулардын негизинде келечекте ата мекендик мыйзамдарды реформалоонун концепциясын сунуштоого жана кийинчерээк тиешелүү актыларды иштеп чыгууга жана кабыл алууга мүмкүндүк берет.

Ошентип, “юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү” категориясы боюнча илимий изилдөөнүн натыйжалары теориялык жоболорду кеңири деталдуу иштеп чыгууну ишке ашырууга жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын андан ары өркүндөтүүгө көмөктөшөт деп ишенебиз, бул өз кезегинде, биздин өлкөнүн экономикалык абалын жакшыртуу боюнча жигердүү жана натыйжалуу чараларды көрүүгө алып келет.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар, билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан ири илимий-изилдөөчүлүк иштер менен байланышы. Диссертациянын темасы 2022-2026-жылдарга Кыргыз Республикасына инвестицияларды тартуу программасы (Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 30-июнундагы № 352 токтомунун 1-тиркемеси), Кыргыз Республикасында 2022-2026-жылдарга мамлекеттик-жеке өнөктөштүктү өнүктүрүү программасы (Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 30-июнундагы № 353 токтомуна 1-тиркеме), 2022-2026-жылдарга Кыргыз Республикасында аялдардын ишкердигин колдоо жана өнүктүрүү программасы (Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2021-жылдын 17-ноябрындагы № 270 токтомуна тиркеме), Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасы (Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 12-октябрындагы № 453 Жарлыгына ылайык) сыяктуу программалык документтер жана бир катар башка документтер менен тыгыз байланышкан.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Бул иштин максаты “юрдикалык жактардын укук субъектүүлүгү” категориясын жана ата мекендик укукту өнүктүрүү үчүн анын маанисин илимий жактан талдоо болуп саналат.

Коюлган максатка жетүү үчүн изилдөөнүн негизги максаттары аныкталган:

- укук теориясында юрдикалык жактын институтунун генезисин жана калыптанышын кароо;
- юрдикалык жактардын укук субъектүүлүгүнүн түшүнүгүн аныктоонун теориялык ыкмаларын жана аны түзүүнүн өбөлгөлөрүн аныктоо;
- юрдикалык жактардын укук субъектүүлүгүнүн мазмунун аныктоо;
- чарбалык шериктиктердин жана коомдордун укук субъектүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн талдоо;
- мамлекеттик ишканалардын укук субъектүүлүгүнүн маселелерин кароо;

- башка юридикалык жактардын, анын ичинде коммерциялык эмес уюмдардын укук субъекттүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
- анын укук субъекттүүлүгүн ишке ашыруу ыкмасы катары юридикалык жактын органынын иш-аракеттерин талдоо;
- юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүн ишке ашыруу чөйрөсүндөгү Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын өркүндөтүүнүн негизги багыттарын аныктоо.

Илимий жаңылык. Бул диссертациялык иш “юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү” категориясын деталдык комплекстүү теориялык кароого арналган илимий изилдөө болуп саналат. Ушул убакка чейин Кыргыз Республикасынын укуктук илиминде юридикалык жактын укук субъекттүүлүгү категориясынын теориялык-укуктук аспектилерин бардык жагынан талдоого алган эмгектер болгон эмес.

Илимий иште “юридикалык жактын укук субъекттүүлүгү” категориясы менен кошо, бир эле учурда анын элементтерине да – укук- жана аракетке жөндөмдүүлүк, “юридикалык жак” түшүнүгү, ошондой эле юридикалык жактардын айрым уюштуруу-укуктук формаларына бир аз жаңыланган чечмелөө берилгени илимий жаңылык болуп саналат.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси изилдөөнүн предметине тиешелүү көйгөйлүү аспектилерди теориялык жактан талдоо Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруу практикасын жана укуктук илимдин эң актуалдуу жетишкендиктерин эске алуу менен жүргүзүлгөндүгүндө болуп саналат.

Изилдөөдө сунушталган практикалык сунуштар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын андан ары өркүндөтүүгө салым кошууга багытталган.

Диссертациялык изилдөөнүн материалдары билим берүү процессинде «Мамлекет жана укук теориясы» курсунун тиешелүү бөлүмдөрүн окутууда, ал эми практикалык сунуштамалар мыйзам чыгаруучу органдар тарабынан колдонуудагы мыйзамдарды кайра карап чыгууда, ошондой эле сот органдары тарабынан юридикалык жактардын ишмердүүлүгүн жүзөгө ашырууга байланышкан талаштарды кароодо колдонулушу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси юридикалык жактардын статусун укуктук жөнгө салууну жана жалпысынан укуктук саясатты өркүндөтүү боюнча сунуш кылынган чараларды талаптагыдай ишке ашыруу менен Кыргыз Республикасынын жарандары менен юридикалык жактарынын жана чет өлкөлүк субъектилер ортосундагы өз ара аракеттенүүнү чыңдоодо күтүлгөн натыйжа катары каралат.

Коргоо үчүн берилген диссертациянын негизги жоболору:

1) Юридикалык жактын институтун түзүү жана анын көйгөйлөрүн изилдөө дүйнөлүк илимде кыйла терең тамырларга ээ, анда ар кандай көз караштар, ойлор, пикирлер каралат. Юридикалык доктринадагы юридикалык жактын теорияларынын ар түрдүүлүгү - бул институттун өтө татаалдыгы жана ар тараптуулугу менен түшүндүрүлөт. Бирок, юридикалык жактын теорияларынын призмасы аркылуу юридикалык жактын укук субъекттүүлүгүнүн чектерин, тактап айтканда, берилген укуктардын мазмунун жана көлөмүн, юридикалык жактын өзүнүн жана юридикалык жактын карыздары боюнча катышуучулардын жоопкерчилигинин чектерин аныктоого болот. Юридикалык жактын идеяларын жана теорияларын практикага алуудагы ыраатсыздык юридикалык жактын түздөн-түз карама-каршы теорияларынын касиеттеринин айкалышы менен системанын түзүлүшүнө алып келиши мүмкүн.

2) Юридикалык жактардын бирдиктүү теориясынын алкагындагы идеялардын системалуулугу жана ошого жараша аларды ар кандай теориялардан алууда бири-бирине дал келбегендиги доктринанын биримдигинин бузулушуна алып келет. Юридикалык жактын теорияларынан идеяларды ырааттуу өткөрүп берүү системалуу укуктук жөнгө салууга, “доктриналык тазалыкка” жетишүү үчүн зарылдай сезилет, ошого карабастан, бул жагынан саясий-укуктук кырдаал, экономикалык натыйжалуулуктун көрсөткүчтөрү жана укуктук жөнгө салуунун социалдык адилеттүүлүгүнүн жетишкендиктери олуттуураак фактор болуп саналат;

3) Укук субъекттүүлүгү субъекттин абстракттуу белгиси, касиети, ажырагыс сапаты болуп саналат жана адамдардын укук-жана аракетке жөндөмдүүлүгүнүн механикалык биригүүсүнө кошулбайт.

Юридикалык жактын укук субъекттүүлүгү – бул юридикалык жактын укук субъекттүүлүгү болуу касиети, анын негизги шарты болуп юридикалык жакты түзүүнүн жалпы максатына баш ийген, анын катышуучуларынын

салыштырмалуу өз алдынча ыктыярдуу көрүнүштөрүн макулдашуу болуп саналат;

4) Юридикалык жактын укук жөндөмдүүлүгү - бул, биринчиден, субъективдүү укуктарга жана милдеттерге ээ болуу абстрактуу мүмкүнчүлүгү. Мындай абстрактуу мүмкүнчүлүктү белгилүү чектер менен чектөө таптакыр максатка ылайыктуу эмес, анткени кандайдыр бир чектер жана чектөөлөр тигил же бул кубулушка карата иш жүзүндө ишке ашырылганда гана маанилүү болот. Биздин көз карашыбыз боюнча, атайын аракетке жөндөмдүүлүгүнүн болушу, башкача айтканда, юридикалык жактын иш жүзүндөгү же юридикалык мүнөздөгү белгилүү бир аракеттерди жасоого иш жүзүндөгү жөндөмдүүлүгү жөнүндө сөз кылуу туурараак болмок, алар бир катар жагдайлар боюнча чектелиши мүмкүн;

5) Чарбалык шериктештиктер жана коомдор жөнүндөгү, акционердик коомдор, кооперативдер жөнүндөгү, юридикалык жактарды мамлекеттик каттоо жөнүндөгү мыйзамдарда көрсөтүлгөн мыйзамдардын жыйындысы олуттуу түрдө, тигил же бул уюштуруучулук-укуктук форманын белгилерин белгилөөчү айрым ченемдик укуктук актылардын бири-биринен айырмаланган жыйындысын билдирет. Алардан юридикалык жактын маңызына карата талаптар жөнүндө кандайдыр бир жалпы жыйынтык чыгаруу иш жүзүндө мүмкүн эмес. Бул ченемдик укуктук актылар жалаң гана тар чөйрөгө багытталган, алар, эреже катары, ички уюштуруунун өзгөчөлүктөрүн, юридикалык жактардын катышуучуларынын ортосундагы мамилелерди, аларды түзүү жана жоюу тартибин чагылдырат. Ушуну менен бирге уюмдардын ишинин экономикалык ишмердүүлүгү эске алынбайт. Бул жагдай укук субъекттүүлүгүнүн жалпы түшүнүгүнө кандайдыр бир деңгээлде терс таасирин тийгизет. Аны жарандык-укуктук компонентинин призмасы аркылуу гана кароо, теориялык, укуктук жана экономикалык маңызын эске албоо, юридикалык жактардын ишмердүүлүк чөйрөсүндөгү болгон мамилелерди иш жүзүндө чагылдырбаган бир жактуу картинаны алууга алып келет.

Чарба жүргүзүүнүн рыноктук жана буйрукчул методдорунун өзгөчөлүктөрүн эң натыйжалуу айкалыштыра турган структураланган экономикалык системаны түзүү, биздин өлкө үчүн реалдуу эмес, тескерисинче келечек, ал эми мындай системаны куруу тиешелүү ченемдик

укуктук актыларда укуктук жөнгө салуунун негизги принциптерин ишке ашыруу аркылуу жетишүүгө тийиш болгон максат болуп саналат.

6) Кыргыз Республикасынын коммерциялык эмес уюмдар чөйрөсүндөгү мыйзамдары тигил же бул уюмдун классификациялык түрүн, пайда болуу учурун жана алардын укук субъекттүүлүгүнүн мазмунун аныктоодо кыйынчылыктарды пайда кылгандай таризделет. Коммерциялык эмес уюмдардын бирдиктүү системасын түзүү жана ага так аныкталган уюштуруучулук-укуктук формаларды берүү ата мекендик мыйзамдарды өркүндөтүү аркылуу мүмкүн.

7) Эгерде юридикалык жак менен анын органдарынын ортосундагы укук мамилелери жөнүндөгү маселени эркин билдирүү позициясынан карай турган болсок, анда ички мамилелерде юридикалык жактын органдары өз эрки менен өз алдынча субъект катары каралууга тийиш экендиги айдан ачык көрүнөт, ал эми сырттан юридикалык жактын үчүнчү жактар менен болгон мамилелеринде юридикалык жактын органдары юридикалык маанидеги аракеттерди жасоодо юридикалык жактын өзүнүн эркин билдирген анын курамдык бөлүгү катары каралууга тийиш;

8) Юридикалык жактардын теориялары аркылуу юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн ишке ашыруу маселелеринин ачып берип, бир гана туурасын тандоо мүмкүн эмес, анткени алардын ар биринин өзүнүн кенемтелери бар, бул иш жүзүндө конкреттуу мамлекетте ченемдик жөнгө салуу жана укук колдонуу практикасын алдында максаттарга жараша ар түрдүү теориялардын идеяларын айкалыштыруу зарылдыгына алып келет.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Иш изденүүчү тарабынан жеке аткарылган, иштин бардык корутундулары жана натыйжалары изденүүчү тарабынан жүргүзүлгөн илимий изилдөөнүн негизинде өз алдынча алынган.

Изилдөө натыйжаларын апробациялоо. Негизги теориялык жоболор жана изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча практикалык сунуштар эл аралык илимий-теориялык жана практикалык конференцияларда баяндалган.

Басылмаларда диссертациянын натыйжаларынын толук чагылдырылышы. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы 8 илимий макалада чагылдырылган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертациялык изилдөө кириш сөздөн турат; сегиз бөлүктү бириктирген үч бөлүм; корутундулар; практикалык сунуштар; колдонулган булактардын тизмеси.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү изилдөө темасынын актуалдуулугун жана илимий жаңылыгын негиздейт, изилдөөнүн максаттарын жана милдеттерин, анын практикалык маанисин аныктайт, коргоого сунушталган жоболорду түзөт, диссертациянын натыйжаларын апробациялоо, структурасы жана көлөмү жөнүндө маалымат берет.

Биринчи бөлүм. “Кыргыз Республикасынын укук системасындагы “юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү” категориясы” укук теориясында юридикалык жактын институтунун генезисин жана калыптанышын изилдөөгө, юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү түшүнүгүн аныктоонун теориялык ыкмаларын жана аны түзүүнүн өбөлгөлөрүн, ошондой эле юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн мазмунун изилдөөгө арналган.

Биринчи главанын «Укук теориясында юридикалык жак институтунун генезиси жана калыптанышы» деген биринчи бөлүгүндө юридикалык жактын институтун түшүнүүгө карата адабияттарга жана колдонулуп жаткан теориялык мамилелерге талдоо жасалган.

Юридикалык жактын институту юридикалык жактардын пайда болушу, иштеши жана токтотулушу процессин жөнгө салуучу укуктук ченемдердин жыйындысы катары 19-кылымдын экинчи жарымында батыш европа укугунда түзүлгөн.

Бул институттун калыптанышы жана өнүгүшү объективдүү өнүгүп жаткан экономикалык жана саясий кырдаалды эске алуу менен жарым-жартылай рим укугунун, жарым-жартылай христиандык теологиянын, кийинчерээк немис классикалык философиясынын таасири астында болгон [Козлова Н.В. Юридикалык жактын түшүнүгү жана маңызы. Тарых жана теория боюнча очерк. – М., 2003. – Б.43].

Жалпысынан юридикалык жактын теориялары 2 топко бөлүнөт: юридикалык субъектилик касиеттери бар реалдуу субъекттин бар экендигин тануучу концепциялар жана мындай касиеттердин алып жүрүүчүсүнүн бар экендигин тааныган концепциялар.

Теориялардын биринчи тобуна юрист Фридрих Карл фон Савиньинин «*фигция теориясы*» деп аталган концепциясы кирет, ага ылайык жеке жак реалдуулукта жашайт жана ушул себептен гана укук субъекттүүлүгү катары таанылат, б.а. укук жөндөмдүүлүгү бар адам.

Анын ою боюнча, өзүнүн жасалма мүнөзүнөн улам юридикалык жак табигый аракет жөндөмдүүлүгүнө ээ боло албайт [Шершеневич Г.Ф. *Орусиянын жарандык укугу окуу китеби*. – М., 2019. – Б. 89-91].

Юридикалык жактын теорияларынын экинчи тобу ойдон чыгарылган субъектилердин эмес, реалдуулукта юридикалык жактардын бар экендигинин реалдуулугу жөнүндөгү тезиске негизделген.

Ошентип, фикция теориясынан айырмаланып, Отто фон Гиркенин теориясы алдыга коюлган. Ошол эле учурда «*органикалык теориянын*» негиздөөчүсү О.Гирке юридикалык жакты адамдын инсандыгына салыштырып, аны союзга катышкан адамдардын жыйындысынан айырмаланган союздаш инсандын, социалдык организмдин бир түрү катары түшүнгөн. Ал юридикалык жакты укуктун күчү менен пайда болбогон, бирок иш жүзүндө бар союз (организм) катары кароону сунуштады. Эгерде мындай көрүнүш объективдүү түрдө бар болсо, бирок укук тарабынан жол-жоболоштурулбаса, анда мындай каттоого чейин ал юридикалык жак катары каралышы мүмкүн эмес.

Биринчи главанын «Юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү түшүнүгүн аныктоонун теориялык мамилелери жана аны түзүүнүн өбөлгөлөрү» деген экинчи бөлүгүндө «Юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү» түшүнүгүнүн мазмунуна карата юридикалык илимде бар көз караштар каралат.

Укук субъекттүүлүгү юридикалык илимдин эң жалпы (негизги) категорияларынын бири болуп саналат. Укуктук норма, укук мамилелери, юридикалык факт жана башка ушул сыяктуу окшош укук кубулуштары сыяктуу эле, укук субъекттүүлүгү мамлекеттин укук системасынын маанилүү элементтеринин бири болуп саналат.

Укук субъекттүүлүгү категориясынын жалпы табияты өз ара байланышкан бир катар ар кандай аспектилерде, атап айтканда, укуктук мамилелердин абсолюттук бардык катышуучуларынын (аздыр-көптүр) укук субъекттүүлүгүнө ээ болушунан көрүнүп турат.

Ошентип, укук субъекттүүлүгү өзүнүн укуктук мазмуну, укуктук маңызы жагынан адамдын укуктук сапатын билдирет [Красавчиков О.А. Граждандык укук субъектүүлүк укуктук форма катары // Жарандык укук субъектүүлүктүн укуктук формалары: университеттер аралык илимий иштердин жыйнагы – Т. 62. – Свердловск, 1978. – С. 7-11].

Кээ бир авторлор укук субъекттүүлүгүн укук жөндөмдүүлүгү менен окшоштурушат, башкалары андан эки элементти – укук жана аракет жөндөмдүүлүгүн көрүшөт, башкалары буга деликттик жөндөмдүүлүк же түздөн-түз мыйзамдан келип чыккан конкреттүү укуктар менен милдеттерди кошот.

Кээ бир илимпоздор укук субъекттүүлүгү укуктук статусту камтыйт деп эсептешет, башкалары, тескерисинче, аны укуктук статустун ажырагыс бөлүгү деп эсептешет, үчүнчүлөрү аларды окшоштурушат.

Мүмкүн, мындай ар башка чечмелөөнүн себептеринин бири, авторлор бирдей эмес укук субъекттүүлүгүнүн түрлөрүнө ээ болгон укуктун ар кандай тармактарынан талдоо үчүн материалдарды алышкан [Яковлев В.Ф. Тармактык жөнгө салуу ыкмасы жана жарандык укук субъектүүлүк // Граждандык укук субъектүүлүктүн укуктук формалары: университеттер аралык. илимий ишт.жыйн. – Т. 62. – Свердловск, 1978. – Б. 30-39].

Укук субъекттүүлүгү өзүнүн мазмуну боюнча абстракттуу болуп саналат, ал өзү конкреттүү субъективдүү укуктардан жана милдеттерден турбастан, алардын алып жүрүүчүсү болуу мүмкүнчүлүгүн гана өзүнө камтыйт жана тигил же бул адамда алардын пайда болушунун шарты катары кызмат кылат.

Юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү, мамлекеттик социалдык-экономикалык системадагы экономикалык жүгүртүүнүн катышуучулары тарабынан жүзөгө ашырылуучу бардык экономикалык иш-аракеттер экономикалык жүгүртүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн укуктук нормаларда адекваттуу чагылдырууга таасир этүүчү социалдык-экономикалык жана саясий өбөлгөлөрдөн олуттуу түрдө көз каранды.

Бул мыйзам ченемдүүлүктөрдү, ошондой эле рыноктун жеткилеңсиздигинин мыйзам ченемдүүлүктөрүн укук ченемдеринде чагылдырмайынча, юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүндө гана

ишке ашыруу эмес, ошондой эле өлкөдө нормалдуу экономикалык жүгүртүүнү да уюштуруу мүмкүн эмес.

Биринчи главанын «Юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн мазмуну» деп аталган үчүнчү бөлүгүндө юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн маңызына юридикалык илимде жеткиликтүү болгон теориялык мамилелер каралат.

Юридикалык жактын укук субъекттүүлүгү укук жөндөмдүүлүгүнө гана теңештирилбейт, анткени ал укук мамилелеринин субъектиси болуунун белгилүү бир абстракттуу мүмкүнчүлүгүн билдирет, аны ишке ашыруу аракетке жөндөмдүүлүгүнүн маңызын түзгөн бир катар аракеттерди жасоону талап кылат.

Биздин оюбузча, юридикалык жактын укук жөндөмдүүлүгү, биринчиден, субъективдүү укуктарга жана милдеттерге ээ болуу абстракттуу мүмкүнчүлүгү болуп саналат.

Биз мындай абстракттуу мүмкүнчүлүктү чектөө толугу менен максатка ылайыктуу эмес деп эсептейбиз, анткени ар кандай чек жана чектөөлөр тигил же бул кубулушка карата иш жүзүндө ишке ашырылганда гана мааниге ээ болот.

Биздин көз карашыбыз боюнча, атайын аракетке жөндөмдүүлүгүнүн болушу, башкача айтканда, юридикалык жактын иш жүзүндөгү же юридикалык мүнөздөгү белгилүү бир аракеттерди жасоого иш жүзүндөгү жөндөмдүүлүгү жөнүндө сөз кылуу туурараак болмок, алар бир катар жагдайлар боюнча чектелиши мүмкүн.

Бул учурда өзгөчө укук жөндөмдүүлүгү жана кошумча укук жөндөмдүүлүгү сыяктуу категорияларды киргизүүнүн зарылдыгы жок.

Укук жөндөмдүүлүгү башынан эле белгилүү бир укуктарга жана милдеттерге ээ болуу үчүн эң жалпы мүмкүнчүлүк катары чексиз болуп саналат, анткени белгилүү бир шарттарды сактоо менен ар кандай юридикалык жак мыйзам тарабынан тыюу салынбаган иштин каалаган түрүн жүргүзө алат.

Экинчи бөлүм. «Тарыхый аспектиде Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жеке юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү» - методикалык инструментарияларды изилдөө, ошондой

эле чарбалык шериктиктердин жана коомдордун, мамлекеттик ишканалардын жана башка юридикалык жактарды укук субъекттүүлүгүнүн маселелерин кароо болуп саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасындагы юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн пайда болушу жана ишке ашырылышы менен байланышкан коомдук мамилелер саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп Кыргыз Республикасынын азыркы укуктарындагы юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн маселелерин жөнгө салуучу ченемдик жана теориялык жоболор саналат.

Диссертациялык иштин темасын ар тараптуу изилдөө үчүн негизинен салыштырмалуу-укуктук жана герменевтикалык ыкманы колдондук.

Экинчи бөлүмдүн «Чарбалык шериктештиктердин жана коомдордун укук субъекттүүлүгү» деген биринчи бөлүгүндө чарбалык шериктиктердин жана коомдордун ишмердүүлүгүн укуктук жөнгө салуунун тарыхы каралат.

«Чарбалык шериктештиктер жана коомдор жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 1996-жылдын 15-ноябрындагы № 60 Мыйзамы кабыл алынгандан бери жана 2022-жылдын аягына карата олуттуу өзгөртүүлөргө дуушар болгон.

"Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын 1998-жылдын 2-декабрындагы № 148 Мыйзамы менен, жогорудагы мыйзамга 8-1 беренеси киргизилген, ал туунду чарбалык шериктештиктер жана коомдор, филиалдар жана өкүлчүлүктөр жөнүндө эрежелерди камтыган.

Андан кийин "Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына толуктоолорду киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 17-февралындагы № 38 Мыйзамы. Жогорудагы мыйзамдын 8-пункту 6-пункт менен толукталды, анда акционерлердин (катышуучулардын) чарбалык шериктиктин жана коомдун иштерине кийлигишүүгө тыюу салуу каралган. Кыргыз Республикасынын 2003-жылдын 27-мартындагы "Акционердик коомдор жөнүндө" Мыйзамынын кабыл алынгандыгына байланыштуу акционердик коомдордун ишин жөнгө салуучу № 64, 6-бөлүм күчүн жоготту. «Чарбалык шериктештиктер жана коомдор жөнүндө» Кыргыз

Республикасынын Мыйзамына өзгөртүү киргизүү тууралуу» Кыргыз Республикасынын 2006-жылдын 27-январындагы № 25 Мыйзамына ылайык ЖЧКнын уставдык капиталынын минималдуу өлчөмү 1 минималдык эмгек акыдан 1 эсептик көрсөткүчкө чейин өзгөртүлгөн.

"Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө" Кыргыз Республикасынын 2009-жылдын 30-мартындагы № 105 Мыйзамы менен каралып жаткан Мыйзамдын 38-беренесине ылайык, ЖЧКны каттоо учурунда жарыяланган уставдык капиталдын суммасынын 50% төлөп берүү талабы мамлекеттик каттоодон өткөн учурдан тартып ЖЧКнын ишинин биринчи жылында толук төлөмгө өзгөртүлгөн.

“Кыргыз Республикасынын айрым мыйзам актыларына толуктоолорду жана өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын 2015-жылдын 20-июлундагы № 180 Мыйзамы менен “Чарбалык шериктештиктер жана коомдор жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 40-1- , 40-3 беренелери менен толукталды. Ал өз ичине компетенция, ошондой эле ЖЧКнын Директорлор кеңешин жана ЖЧКнын Директорлор кеңешинин төрагасын шайлоо жөнүндө жоболорду камтыган.

Жалпысынан “Чарбалык шериктештиктер жана коомдор жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 20 жылдан ашык тарыхында ага олуттуу өзгөртүүлөр киргизилди. Бирок, бул мезгил аралыгында коомдун социалдык, саясий, экономикалык жана маданий шарттарында олуттуу өзгөрүүлөр болуп, бул мыйзам менен жөнгө салынган айрым маселелер Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында андан ары иштеп чыгууну жана ишке ашырууну талап кылууда.

Экинчи бөлүмдүн «Мамлекеттик ишканалардын укук субъекттүүлүгү» деген экинчи бөлүгүндө Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик ишканалардын ишмердүүлүгүн укуктук жөнгө салуу талданат.

Кыргызстан СССРдин курамында болгон узак мезгилге байланыштуу, мамлекеттик сектордун маанилүүлүгү жөнүндө, аны идеалдаштыруудан жана мүмкүн болгон жалгыз сектор катары кабыл алуудан баштап, экономиканы жөнгө салууга кандайдыр бир мамлекеттин катышуусун таптакыр четке кагууга чейинки ар кандай пикирлер болгон (20-кылымдын аягы).

Учурда мамлекеттик менчикке жана анын өзгөргөн функцияларына болгон мамиле өзгөрдү, анткени ал мамлекеттик бюджетке киреше алып

келүү үчүн гана эмес, мамлекеттеги социалдык көйгөйлөрдү чечүүгө да багытталган.

Мындан тышкары, мамлекеттик менчик жеке секторго олуттуу стимулдаштыруучу таасирин тийгизиши мүмкүн, рентабелдүүлүк деңгээли төмөн социалдык маанилүү тармактардагы же ири капиталдык салымдарды талап кылган тармактардагы кенемтени компенсациялай алат [Масалин М.Ю. *Федералдык мамлекеттик унитардык ишканалардын финансылык-укуктук абалынын өзгөчөлүктөрү: Diss... ю.и.канд.* – М., 2004. – б. 5].

Мамлекеттик ишканалар иштин белгилүү бир түрүнө ылайык келген укуктарга жана милдеттерге гана ээ боло алат. Мындан тышкары, мамлекеттик ишкананы түзүүдө жана мүлктү чарба жүргүзүү же оперативдүү башкаруу укугуна өткөрүп берүү жөнүндө келишимди түзүүдө аталган келишимдин текстинде ишкананын укук субъекттүүлүгүнө кошумча чектөөлөр каралышы мүмкүн.

Экинчи бөлүмдүн үчүнчү бөлүгүндө “Башка юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрү” - Кыргыз Республикасындагы коммерциялык эмес юридикалык жактардын ишин укуктук жөнгө салуунун айрым көйгөйлөрүн карайт.

Укуктук доктринада коммерциялык эмес юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү, алардын дефиниции жана негизги мүнөздөмөлөрү жөнүндө маселени кароого бирдиктүү мамиле дагы деле жок.

В.Н. Сидоровдун айтымында, «коммерциялык эмес уюм» түшүнүгүнүн актуалдуу мазмуну теориялыкка дал келбейт, ошондуктан бул терминдин мыйзамдарда колдонулушун бирдиктүү жана ырааттуу деп кароого болбойт [Сидоров В.Н. *Коммерциялык эмес уюмдардын укук субъекттүүлүгү: Автореферат. дисс. ю.и. к.дис.* – М., 2008. – Б.3].

Коммерциялык эмес уюмдардын негизги түрлөрүнүн ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу ченемдик укуктук актыларды талдоо мыйзам чыгаруу деңгээлинде бул чөйрө өтө башаламандык менен мүнөздөлөт деген тыянакка келүүгө мүмкүндүк берет, ал коммерциялык эмес юридикалык жактардын эффективдүү ишмердүүлүгү үчүн өтө туруксуз фон түзөт

Уюмдун белгилүү бир уюштуруучулук-укуктук формага жалпы тиешелүүлүгүн аныктоодо пайда болгон таза практикалык көйгөйлөрдөн тышкары, мындай уюмдардын укук субъекттүүлүгүнүн пайда болуу учурун,

көлөмүн жана мазмунун аныктоодо олуттуу кыйынчылыктар пайда болот, анткени алар алектенген ишмердүүлүк чөйрөлөрү ушунчалык ар түрдүү болгондуктан, коммерциялык эмес юридикалык жактардын бардык түрлөрү үчүн жалпы болгон алардын укук субъекттүүлүгүнө айрым талаптарды чыгаруу мүмкүн эмес.

Мындан тышкары, 1999-жылдын 15-октябрындагы «Коммерциялык эмес уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында, биздин көз карашыбыз боюнча, коммерциялык эмес уюмдар юридикалык жактын укуктарына ээ болот деген туура эмес норма бар, юридикалык жак мамлекеттик каттоодон өткөн күндөн тартып юридикалык жактын укуктарына ээ болушат жана коомдук бирикмелер, фонддор жана мекемелер түрүндө юридикалык жактар түзүлүшү мүмкүн. (6-берене).

Мындай норма "коммерциялык эмес юридикалык жак" категориясынын негизсиз кеңейишине, ошондой эле юридикалык жакты түзбөстөн белгилүү бир иш менен алектенген адамдардын тобунун укук субъекттүүлүгүнүн мыйзамдык чектерин бүдөмүктөтүүгө, мындай топ тарабынан жүзөгө ашырылып жаткан ишмердүүлүккө контролдун ар кандай түрүн жүзөгө ашыруу мүмкүн эместигине алып келет.

Ошентип, бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасында «коммерциялык эмес юридикалык жак» термининин мыйзамдык колдонулушун ырааттуу жана толук деп мүнөздөп берүү кыйынга турат.

«Юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүн ишке ашыруунун актуалдуу маселелери» деген үчүнчү бөлүмдө төмөнкүдөй маселелер каралат: юридикалык жактын органынын иш-аракети, анын укук субъекттүүлүгүн ишке ашыруу жолу катары, ошондой эле юридикалык жактын укук субъекттүүлүгүн ишке ашыруу чөйрөсүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын өнүктүрүүнүн негизги багыттары.

Үчүнчү бөлүмдүн биринчи бөлүгүндө «Юридикалык жактын органынын иш-аракети, анын укук субъекттүүлүгүн ишке ашыруу жолу катары» юридикалык жактын органынын укуктук табиятын түшүнүүнүн теориялык жолдору талданат.

Юридикалык доктринада аткаруу бийлигинин жалгыз органынын укуктук табияты маселеси боюнча эки теориялык концепция бар.

Биринчи концепциянын алкагында юридикалык жактын органы деп юридикалык жактын мыйзамга жана уставга негизделген өкүлчүлүгүн түшүнүү сунушталат, ал эми бул учурда философиялык негизди фикция (элестетүү) теориясы түзөт. Егоров А.В. Директор компаниянын өкүлү болуп саналат. Бул жүгүртүү үчүн эмнени билдирет // Арбитраждык практика. – 2015. - № 1. – 23-31-б.].

Экинчи концепциянын алкагында юридикалык жактын органы деп юридикалык жактын юридикалык укук субъекттүүлүгүн ишке ашырууга багытталган түзүмдүк бөлүмдү түшүнүү сунушталат жана бул учурда мындай түшүнүүнүн негизи болуп юридикалык жактын укуктук табиятын реалдуу түшүнүү саналат. [Черепяхин Б.Б. Юридикалык жактын эркинин түзүлүшү жана эркин билдирүүсү // Жарандык укук боюнча эмгектер. – М., 2001. – С. 306], [Горбунов Е.Ю. Юридикалык жактын теорияларынын контекстинде аткаруу органынын мүнөзү жөнүндө // Жарчы граждандык укук. – 2013. - № 2. – Б. 5-19].

Жалпысынан алганда, юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүн ишке ашыруу маселелерин юридикалык жактардын теориялары аркылуу ачып берүү менен, алардын ар биринин өзүнүн кемчиликтери жана кенемтелери бар болгондуктан, бир гана туурасын тандап алуу мүмкүн эместиги шартсыз көрүнөт, иш жүзүндө белгилүү бир укуктук тартипте жөнгө салуучу жана укук колдонуу практикасына туш болгон максаттарга жараша ар кандай теориялардын идеяларын айкалыштыруу зарылчылыгына алып келет.

Үчүнчү бөлүмдүн экинчи бөлүгүндө «Юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүн ишке ашыруу чөйрөсүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын өркүндөтүүнүн негизги багыттары» - Кыргыз Республикасында кайра карап чыгууну жана тууралоону талап кылуучу юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүн ишке ашыруунун негизги аспектилерин карайт.

Башкаруунун рыноктук жана буйрукчул ыкмаларынын өзгөчөлүктөрүн эң эффективдүү айкалыштыра турган “көп орбиталык” деп аталган экономикалык системаны түзүү Кыргыз Республикасы үчүн реалдуулук эмес, келечекте мындай системаны куруу, тиешелүү ченемдик укуктук актыларда укуктук жөнгө салуунун негизги принциптерин ишке ашыруу аркылуу умтулууга тийиш болгон максат болуп саналат.

Талдоолордун негизинде Кыргыз Республикасынын Жарандык кодекси экономикалык системанын бардык “орбиталарын” камтый албастыгы жана камтый албашы керектиги айкын болот.

Жеке ишкердик жана чакан ишкердикти колдоо жаатындагы мыйзам актылары өзүнүн бардык татаалдыгы жана көп түрдүүлүгү менен ишкердик (чарбалык) мамилелерди жөнгө салуу үчүн зарыл потенциалды камтый албайт.

Кыргыз Республикасы үчүн көйгөйлүү кырдаалдан чыгуунун жолдорун иштеп чыгууда, укуктук жобо жана юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү ченемдик укуктук актыларда адекваттуу түрдө таанылбаганда жана колдонуудагы укуктук ченемдер юридикалык түшүнүктөрдүн жана категориялардын системасына кандайдыр бир баш аламандыктарды киргизгенде, чет өлкөлүк мыйзам чыгаруу тажрыйбасын жарым-жартылай болсо да өз убагында кабыл алуу пайдалуу.

КОРУТУНДУЛАР

Кыргыз Республикасындагы юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүн комплекстүү талдоо төмөнкүдөй корутундуларды түзүүгө мүмкүндүк берди:

1) Тарыхый тажрыйбанын жоктугу жана Кыргыз Республикасынын базар экономикасын куруу жолунда болушу, биздин өлкөдө юридикалык жактардын ишмердүүлүгүн жөнгө салууда жана алардын укук субъекттүүлүгүнүн толук ишке ашырылышы үчүн жагымдуу шарттарды түзүүдө терс факторлор болуп саналат. Уюмдун юридикалык жагынын маңызын мыйзамдарда туурараак түшүнүү үчүн "укук субъекттүүлүгү" терминин колдонуу керек, анткени юридикалык илимде экиден кем эмес көз караштар бар, алардын бири юридикалык жак бар деп тааныйт, бир гана укук жөндөмдүүлүгү, ал эми экинчиси – бир эле учурда укук жана аракетке жөндөмдүүлүгү деп эсептейт;

2) Юридикалык жактын укук субъекттүүлүгүнүн мазмунун эске алуу менен, ал иш жүзүндө укук жөндөмдүүлүгүнүн мазмунунун алкагында гана

конкреттүү мазмунга ээ болорун моюнга алуу керек, анткени аракетке жөндөмдүүлүгү жана анын компоненттери – бүтүм жөндөмдүүлүгү жана деликтуалдык жөндөмдүүлүгү – мазмуну укук жөндөмдүүлүгүнүн мазмунун ишке ашырууда гана жатат. Юридикалык жактын укук жөндөмдүүлүгүнүн мазмунун түзгөн конкреттүү субъективдүү укуктар жөнүндө сөз кылып жатып, юридикалык жак мыйзамда тыюу салынбаган жана анын табиятына жана укуктун мүнөзүнө ылайык келген ар кандай укуктарга ээ боло аларын жана милдеттерди аткара аларын белгилей кетүү керек. (жалпы же атайын);

3) Чарбалык шериктиктердин жана коомдордун укуктук статусунун өз ара мамилелери жөнүндө маселе боюнча жалпы белгилери болуп төмөнкүлөр саналат: коммерциялык уюмдарга таандык болуу; уставдык капитал (үлүштөр жана салымдар); мүлккө ээлик кылуу; катышуучулардын башка чарбалык шериктештиктердин жана коомдордун уюмдаштыруучусу катары чыгуу мүмкүнчүлүгү (мыйзамда белгиленген учурлардан тышкары); катышуучулардын укуктарын жана милдеттерин белгилөө; чарбалык шериктештиктерди жана коомдорду башка формага которуу мүмкүнчүлүгү;

4) Чарбалык шериктештиктердин жана коомдордун укуктук табияты, биздин оюбузча, жеке укуктун да, чарбалык-укуктук доктринанын да позициясынан каралууга тийиш, башкача айтканда, юридикалык жак жөнүндө теориялык жоболорду кароодо юридикалык жактын тигил же бул уюштуруучулук-укуктук формасы тарабынан жүзөгө ашырылуучу ишмердүүлүктүн экономикалык маанисине да көңүл буруу зарыл.

5) Мамлекеттик ишканалар КМШ өлкөлөрүндө да, ошондой эле алыскы чет өлкөлөрдө да көпчүлүк укук тартибине мүнөздүү юридикалык жактардын салттуу уюштуруу-укуктук формасы болуп саналат.

Мамлекеттик ишканалар экономикалык ишмердүүлүктүн милдеттүү катышуучулары болуп саналат, анткени мамлекеттик ишканалар конструкциялоонун жардамы менен мамлекет экономиканы эффективдүү жөнгө салып, жеке ишкерлер үчүн жагымдуу эмес ишмердүүлүк чөйрөлөрүн өнүктүрө алат жана мамлекеттик мүлктү пайдалануунун рентабелдүүлүгүн камсыздай алат, ошого жараша мамлекеттик казынаны да толуктай алат.

Бүгүнкү күндө мамлекеттик ишканалар билдирген бир нече терминдер бар, алардын ичинен эң ийгиликтүүсү, биздин оюбузча, «мамлекеттик унитардык ишкана» термини. Бул термин каралып жаткан юридикалык жактардын маңызын эң туура чагылдырат, анткени ал экономикалык

ишмердүүлүктүн жүрүшүндө пайдаланылган бөлүнбөс мүлктүн бирдиктүү менчик ээсин көрсөтүүнү камтыйт;

6) Мамлекеттик унитардык ишканалар укук субъекттүүлүгүнүн белгилүү бир чектөөлөрүнүн болушу менен мүнөздүү, алар уюштуруу документтеринде иштин негизги түрү боюнча көрсөтмөлөр менен алдын ала аныкталган. Бул чектөөлөр мамлекеттик ишканалардын өздөрүнө да, алардын мүлкүнүн ээсинин чечимдерине да тиешелүү, бул жалпы мамлекеттик кызыкчылыктарды коргоо зарылдыгы менен шартталган.

Мүлктү мамлекеттик унитардык ишканаларга чектелген менчик укуктарына өткөрүп берүү объективдүү түрдө коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктары менен аныкталат;

7) Кооперативдик мамилелерди жөнгө салуу чөйрөсүндөгү заманбап мыйзамдарды талдоо көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасындагы кооперативдерди укуктук жөнгө салуу бир катар кемчиликтер менен мүнөздөлөт, алар Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинде жана Кыргыз Республикасынын «Кооперативдер жөнүндө» Мыйзамында бирдиктүү ченемдердин жоктугун камтыйт, кооперативдерди коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдар катары бүдөмүк түшүнүү жана кабыл алынган формага жараша бул юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүнүн түшүнүксүз болушу эсептелет.

Кооперативдин укук субъекттүүлүгү жалпы мүнөздө болуп, кооператив мамлекеттик органдарда катталган учурдан тартып келип чыгат жана ишмердүүлүктүн өтө ар түрдүү түрлөрүн жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн билдирет, бул өз кезегинде коммерциялык кооперативдин аталышынан “өндүрүш” деген терминди алып салган ата мекендик мыйзам чыгаруу позициясынын тууралыгын ырастайт, ал аталган уюмдун ишмердүүлүгүнүн чөйрөсүн негизсиз түрдө кыскартат.

8) Кыргыз Республикасынын коммерциялык эмес уюмдар чөйрөсүндөгү мыйзамдары өтө бытырандылык, карама-каршылык жана башаламандык менен мүнөздөлөт, өзгөчө коммерциялык эмес уюмду классификациялоонун кандайдыр бир түрүнө классификациялоодо олуттуу кыйынчылыктарды жаратат, ошондой эле укук субъекттүүлүгүнүн пайда болуу учурун жана мазмунун аныктоого тоскоолдук кылат.

Бул жагдай ата мекендик мыйзамдарды өркүндөтүү, атап айтканда, коммерциялык эмес уюмдардын бирдиктүү системасын түзүү жана ага так аныкталган уюштуруучулук-укуктук формаларды ыйгаруу боюнча чаралардын комплексин иштеп чыгуу жана кабыл алуу зарылдыгын алдын ала аныктайт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1) Биздин оюбузча, юридикалык жактын түзүмүнүн укуктук табиятын эске алуу менен юридикалык жакка моралдык зыян принципиялдуу түрдө келтирилиши мүмкүн эмес.

Ошондуктан, биз Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 18-беренесинин 5-бөлүгүн төмөнкү редакцияда көрсөтүүнү сунуштайбыз:

«5. Өзүнө карата анын ар-намысына, кадыр-баркына же ишкердик беделине шек келтирген маалыматтар таратылган жаран мындай маалыматтарды төгүнгө чыгаруу менен бирге аны таратуудан келтирилген зыяндын жана моралдык зыяндын ордун толтурууну талап кылууга укуктуу.

Өзүнө карата анын ишкердик беделине шек келтирүүчү маалыматтар таратылган юридикалык жак мындай маалыматты төгүнгө чыгаруу менен бирге аны таратуудан келтирилген зыяндын ордун толтурууну талап кылууга укуктуу.»

Ошондой эле, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин бүткүл тексти боюнча юридикалык жакка келтирилген моралдык зыяндын ордун толтуруу жөнүндө жоболорду алып салууну сунуштайбыз.

2) Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча чаралардын комплексин иштеп чыгуунун жана кабыл алуунун, атап айтканда, коммерциялык эмес уюмдардын бирдиктүү системасын түзүүнүн жана ага юридикалык жактардын так аныкталган уюштуруу-укуктук формаларын ыйгаруу зарылчылыгы;

3). Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 84-беренесинин 3-бөлүгү төмөнкү редакцияда баяндоо сунушталат:

«84-берене. Юридикалык жактын укук субъекттүүлүгү

3. Юридикалык жактын укук субъекттүүлүгү, ал түзүлгөн учурда пайда болот (86-берененин 2- бөлүгү) жана аны жоюу аяктаганда токтотулат (98-берененин 7- бөлүгү).

Юридикалык жактын лицензия алуу зарыл болгон ишмердүүлүктү жүзөгө ашыруу укугу (ушул берененин 1-пункту) лицензия алынган учурдан тартып келип чыгат жана, эгерде мыйзамда башкача каралбаса, анын колдонуу мөөнөтү аяктагандан кийин токтотулат. ”

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК ТЕМА БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1) Кошокова Г.Ж. Укук теориясындагы укук субъекттүүлүктү аныктоонун актуалдуу маселелери [Текст] / Г.Ж. Кошокова // Азыркы дүйнөдөгү актуалдуу илимий изилдөөлөр. - Украина. - 2020. – № 8 (64). – 48-52-б

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46117930>;

2) Кошокова Г.Ж. Юридикалык жак Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган жарандык-укуктук мамилелердин субъекти катары [Текст] / Г.Ж. Кошокова // Азыркы дүйнөдөгү актуалдуу илимий изилдөөлөр. - Украина. - 2020. – № 8

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46117931>;

3) Кошокова Г.Ж. Ата мекендик жарандык укукта юридикалык жактын институту [Текст] / К.С. Жылкичиева, Г.Ж. Кошокова // Заманбап шарттарда юридикалык илимдин өнүгүшү: теория жана практика. — Киров. – 2021— 18-23-б. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44728883>;

4) Кошокова Г.Ж. Юридикалык жактын мүлкүнүн укуктук жоопкерчилиги жана режими [Текст] / Г.Ж. Кошокова, И.Б. Сатувалдиев // Заманбап шарттарда юридикалык илимдин өнүгүшү: теория жана практика. — Киров. - 2021- 75-80-б.

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44728893>;

5) Кошокова Г.Ж. Юридикалык жак менен анын уюштуруучуларынын ортосундагы мамилелердин жарандык-укуктук табияты [Текст] / К.С. Жылкичиева, А.А. Калыбаева, Г.Ж. Кошокова // Казакстан Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын жарчысы. – 2021. - № 1. – Б. 284-289

<http://bulletin-science.kz/images/pdf/20211/284-289.pdf>;

6) Кошокова Г.Ж. Юридикалык жактын статусун жөнгө салуучу заманбап мыйзамдар [Текст] / К.С. Жылкичиева, А.А. Калыбаева, Г.Ж. Кошокова // Казакстан Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын жарчысы. – 2021. - № 2 – Б. 250-255

<http://bulletin-science.kz/images/pdf/20212/250-255.pdf>.

7) Мамлекеттик ишканалардын юридикалык укук субъекттүүлүгү [Текст] / Г.Ж. Кошокова // Кыргызстан ЖОЖдорунун жаңылыктары – 2023. - № 4 - (август). IF-0.180

<http://www.science-journal.kg/ru/journal/2/archive>

8) Чарбалык шериктиктердин жана коомдордун укук субъекттүүлүгү. [Текст] / Г.Ж. Кошокова // Кыргызстандын илими, жаңы технологиялары жана инновациялары - 2023. - № 6 - (июнь). IF-0.286

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54898967>

Кошокова Гульжана Жарматовнанын 12.00.01 – мамлекет жана укуктун тарыхы жана теориясы; укук жана мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн «Юридикалык жактардын укуктук субъекттүүлүгүнүн теориялык-укуктук аспектилери» деген темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: юридикалык жак; укук субъекттүүлүгү; укук жөндөмдүүлүгү; аракетке жөндөмдүүлүк; мамлекет жана укуктун теориясы; мамлекет жана укуктун тарыхы.

Изилдөөнүн объектиси - Кыргыз Республикасындагы юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн пайда болушу жана ишке ашырылышы менен байланышкан коомдук мамилелер.

Изилдөөнүн предмети - Кыргыз Республикасынын азыркы учурдагы укугунда юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн маселелерин жөнгө салуучу ченемдик жана теориялык жоболор.

Изилдөөнүн максаты «юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгү» категориясын жана ата мекендик укукту өнүктүрүү үчүн анын маанисин илимий жактан талдоо болуп саналат.

Изилдөөнүн ыкмалары — таанып билүүнүн жалпы ыкмасы; жалпы илимий ыкмалар: анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия, тарыхый жана логикалык ыкмалар, моделдөө ж.б.; дисциплиналар аралык: статистикалык ыкма ж.б.; ошондой эле жеке-илимий укуктук ыкмалар, аларга салыштырма-укуктук, герменевтикалык, юридикалык-догматикалык жана башкалар кирет.

Алынган натыйжалар. Коргоодо айтылуучу 7 жобо, ошондой эле бир катар теориялык корутундулар жана практикалык сунуштар кыска жана так берилген.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы - диссертация Кыргыз Республикасындагы юридикалык жактардын укук субъекттүүлүгүнүн теориялык жана укуктук аспектиери боюнча эң биринчи өз алдынча аяктаган комплекстүү илимий изилдөөлөрдүн бири болуп саналгандыгында.

Алынган натыйжаларды колдонуу боюнча сунуштар. Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжалар мыйзамдардын ченемдерин өркүндөтүүдө; жогорку окуу жайлардын окуу жүрүмүндө тиешелүү окуу дисциплиналарын жана атайын курстарды окутууда, кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу боюнча билим берүү уюмдарында; методикалык эмгектерди түзүүдө колдонулушу мүмкүн.

Алынган натыйжаларды колдонуу чөйрөсү: мамлекет жана укук теориясы; мамлекет жана укук тарыхы.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кошковой Гульжаны Жарматовны на тему:
«Теоретико-правовые аспекты правосубъектности юридических лиц»

на соискание ученой степени кандидата юридических наук
по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства;
история учений о праве и государстве

Ключевые слова: юридическое лицо; правосубъектность; правоспособность; дееспособность; теория права и государства; история права и государства.

Объект исследования - общественные отношения, связанные с возникновением и реализацией правосубъектности юридическими лицами в Кыргызской Республике.

Предмет исследования - нормативные и теоретические положения, регулирующие вопросы правосубъектности юридических лиц в современном праве Кыргызской Республики.

Цель исследования состоит в научном анализе категории «правосубъектность юридических лиц» и ее значении для развития отечественного права.

Методы исследования - всеобщий метод познания; общенаучные методы: анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия, исторический и логический методы, моделирование и др.; междисциплинарные: статистический метод, и др.; а также частно-научные правовые методы, среди которых сравнительно-правовой, герменевтический, юридико-догматический и другие.

Полученные результаты. Сформулировано 7 положений, выносимых на защиту, а также ряд теоретических выводов и практических рекомендаций.

Научная новизна полученных результатов заключается в том, что диссертация представляет собой одно из первых самостоятельных законченных комплексных научных исследований теоретико-правовых аспектов правосубъектности юридических лиц в Кыргызской Республике.

Рекомендации по использованию полученных результатов. Результаты, полученные в ходе исследования, могут быть использованы при совершенствовании норм законодательства; в учебном процессе при преподавании соответствующих учебных дисциплин и спецкурсов в высших учебных заведениях, в образовательных организациях по переподготовке и повышению квалификации; при составлении методических работ.

Область применения полученных результатов: теория государства и права; история государства и права.

SUMMARY

dissertation of Koshokova Gulzhana Zharmatovna on the topic:
«Theoretical and legal aspects of the legal personality of legal entities»
for the degree of candidate of legal sciences
in the specialty 12.00.01 - theory and history of law and state;
history of doctrines of law and state

Keywords: legal entity; legal personality; legal capacity; legal competency; theory of law and state; history of law and state.

The object of research is social relations associated with the creation and implementation of legal personality of legal entities in the Kyrgyz Republic.

The subject of research is the normative and theoretical provisions governing the issues of legal personality of legal entities in the modern law of the Kyrgyz Republic.

The purpose of research is to scientifically analyze the category of «legal personality of legal entities» and its significance for the development of domestic law.

Research methods - a general method of cognition; general scientific methods: analysis, synthesis, induction, deduction, analogy, historical and logical methods, modeling, etc.; interdisciplinary: statistical method, etc.; as well as private-scientific legal methods, such as comparative-legal, hermeneutical, legal-dogmatic and others.

Results. 7 positions submitted for defense are formulated, as well as a number of theoretical conclusions and practical recommendations.

The scientific novelty of obtained results lies in the fact that the dissertation is one of the first independent completed comprehensive scientific research of theoretical and legal aspects of legal personality of legal entities in the Kyrgyz Republic.

Recommendations for use of obtained results. The results obtained in the course of research can be used to improve the norms of legislation; in the educational process when teaching relevant academic disciplines and special courses in higher educational institutions, in educational organizations for retraining and advanced training; in preparation of methodological papers.

The scope of obtained results: theory of state and law; history of state and law.